

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Additionele regelgeving

Elffers, E.H.C.

Published in:

A.D.2005. Variaties op een thema, door familie, vrienden en collega's bij het afscheid van Ad Welschen van de Universiteit van Amsterdam

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Elffers-van Ketel, E. H. C. (2005). Additionele regelgeving. In F. Weerman, & E. Elffers (Eds.), A.D.2005. Variaties op een thema, door familie, vrienden en collega's bij het afscheid van Ad Welschen van de Universiteit van Amsterdam (pp. 1-11). Amsterdam: LSG Nederlandse Taalkunde Uva.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

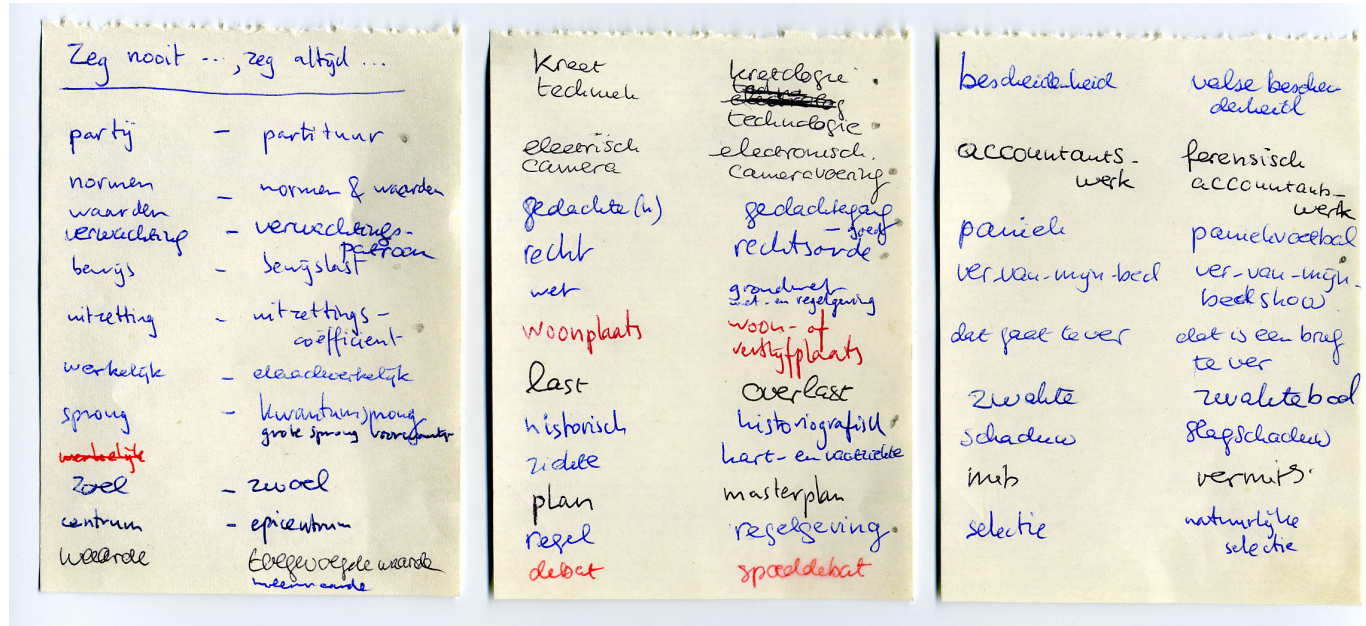
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

ADditionele regelgeving

Els Elffers

1. Inleiding.

Weinig anderen dan Ad Welschen is ooit het bestaan onthuld van het schriftje waarin Henk en Els Elffers in de "Zeg nooit X, zeg altijd Y"-vorm een bepaald type opmerkelijk taalgebruik noteerden. We deden dat een paar jaar geleden, een tijdlang, tot de lol er weer af was. Zie hieronder het resultaat van deze wat kinderlijke hobby:

Wie onze notities leest en tevens Ads bezigheden van de laatste tijd een beetje in de gaten heeft gehouden, begrijpt meteen waarom ik Ad over het schriftje heb ingelicht.

Precies twee jaar geleden, in oktober 2003, verscheen in *Onze Taal* een opmerkelijk artikeltje. Het heet *Verwachtingspatroon en regelgeving* en is van de hand van Ad Welschen. In het artikeltje wordt opgemerkt dat de "interessant klinkende" woorden *verwachtingspatroon* en *regelgeving* vaak ten onrechte gebruikt worden in plaats van de eenvoudiger woorden *verwachting(en)* en *regel(s)*. De zinnen (1) en (2) dienen als illustratie.

- (1) Ik kan nooit meer aan het verwachtingspatroon voldoen.
- (2) Er is nieuwe regelgeving onderweg.

Het artikeltje eindigt met een oproep om met vergelijkbare voorbeelden te komen. Mijn onthulling dat ik al een schriftje vol had -want dit waren precies onze "Zeg nooit X, zeg altijd Y"-gevallen- was een regelrecht gevolg van deze oproep. Ik dacht toen nog dat mijn verzameling bijzonder was, maar van Ad begreep ik dat het reacties regende! Geen wonder dat het verschijnsel Ad danig in zijn greep kreeg. In lezing na lezing, tot en met zijn afscheidsrede op 27 oktober 2005, boeit, vermaakt en prikkelt hij zijn gehoor met steeds meer voorbeelden, analyses en commentaren.

Waar gaat het om? “Om woordverzwaring”, zegt Ad in zijn afscheidsrede. “Om het partituursyndroom” zeiden Henk en ik. Je kent twee woorden, bv. *partij* en *partituur*. In een koor of orkest heet de bladmuziek van een individuele musicus een *partij*. Daarin staat wat hij moet zingen/spelen, De dirigent heeft een *partituur*. Daarin staan *alle* partijen van de verschillende stemgroepen/instrumenten bij elkaar. De woorden lijken op elkaar, zowel in vorm als in betekenis. Één van de woorden is langer en klink indrukwekkender. De lijder aan het partituursyndroom nu, zegt *partituur* als hij *partij* bedoelt. Ik heb dat in koren (gek genoeg niet in orkesten¹) regelmatig meegemaakt. Ads gevallen van “woordverzwaring” zijn volkomen vergelijkbaar; we bedoelen hetzelfde en ik neem voor de rest van dit artikeltje Ads term over. Weliswaar beperkt Ad het verschijnsel tot woorden, terwijl bij Henk en mij ook uitdrukkingen die uit meer dan één woord bestaan mogen meedoen (bv. *toegevoegde waarde* i.p.v. *waarde*; *kwantumsprong* en *grote sprong voorwaarts* i.p.v. *sprong*), maar dat lijkt me niet essentieel.

Niet altijd is het duidelijk of je met woordverzwaring te maken hebt. Is bijvoorbeeld het vormverschil bij *zoel/zwoel* (voorbeeld Elffers) wel groot genoeg om het eronder te laten vallen (en moet het bovendien niet, zoals Ad Welschen in het *Onze Taal*-artikel suggereert, altijd om samengestelde woorden gaan)?² Wordt *winkelbeleving* in de zin *In een goedkope supermarkt is de winkelbeleving anders dan bij ons* (voorbeeld uit Welschen 2003') niet gewoon goed gebruikt, zij het dat het woord wat kunstmatig aandoet?

Ook over nadere analyses van de gevallen is discussie mogelijk. In welke groepen vallen de voorbeelden uiteen? Welke gevallen zijn (waarschijnlijk) eenmalig, welke zijn zo algemeen dat ze uiteindelijk wel algemeen geaccepteerd zullen worden (en welke zijn dat al?), welke hangen daartussenin? Welke gevallen horen alleen tot journalistiek taalgebruik, welke kun je overal om je heen horen? Is de ontstaansoorzaak *altijd* de (onbewuste) voorkeur voor het interessantere woord of zijn er daarnaast andere verklaringen mogelijk, bijvoorbeeld contaminatie? Dat laatste zou je kunnen verdedigen bij Ad Welschens voorbeeld (Welschen 2003') *Cosmetische chirurgie heeft ook zijn prijskaartje*: in deze zin kunnen twee uitdrukkingen door elkaar zijn gaan lopen: *iets heeft zijn prijs* en *aan iets hangt een prijskaartje*. Allemaal vragen waarmee je alleen verder komt door dieper in de materie duiken.

Als Ad wil –maar ik weet niet of hij wil- kan hij dus nog wel even voort met dit onderwerp.³

Wellicht is een afscheids-CD-rom geen passende plaats om een (bijna oud-) collega onderzoekssuggesties te doen; Ad gaat misschien veel liever andere dingen doen.

Hoe dan ook, bij wijze van afscheidsgroet confronteer ik hem met mijn eigen gedachten over het partituursyndroom, woordverzwaring, of hoe je het ook wilt noemen.

2. Mogelijkheden en grenzen

In de *Onze Taal*-bijdrage waar het allemaal mee begonnen is, wordt één vraag opgeworpen, die bijzonder intrigerend is, namelijk de vraag (die taalkundigen altijd bij alles stellen) naar de mogelijkheden en grenzen van het verschijnsel. Op deze vraag wil ik me hier concentreren. Het gaat erom, te achterhalen aan welke voorwaarden een woordpaar, bestaande uit een korter en een langer

¹ Een mogelijke verklaring voor dit verschil is dat de partijen van koorleden soms, met name bij a capella-muziek, identiek zijn aan partituren, die van orkestleden nooit.

² Ad spreekt in *Onze Taal* van “samenstellingen”. Als je dat strikt volgens de taalkundige vakterminologie opvat, vallen diverse Elffers-voorbeelden, w.o. *partituur* zelf, buiten de boot. *Partituur* is een derivatie, geen samenstelling. Ik ga er hier van uit dat derivaties ook meedoen.

³ Interessant lijkt het mij ook, na te gaan of het verschijnsel zich op dezelfde manier voordoet in andere talen dan het Nederlands.

woord met een gemeenschappelijk element, moet voldoen om het gebruik van het langere woord in situaties waarin het kortere woord passend zou zijn, mogelijk of waarschijnlijk te maken. Dát er beperkingen zijn is duidelijk. *Regelgeving* i.p.v. *regel(s)* komen we regelmatig tegen, *regelneef*, ook een interessant woord, i.p.v. *regel(s)* nooit. *Bewijslast* i.p.v. *bewijs* is hoogfrequent; *bewijsstuk* i.p.v. *bewijs* komt niet voor. Welke wetmatigheden spelen hier een rol; wat is, kortom, de werkelijke “regelgeving” achter het gebruik van woorden als *regelgeving*? Één suggestie, door Ad zelf in het bewuste artikel aangereikt, kan ons hier misschien verder helpen: het lange woord heeft een *abstractere* betekenis dan het korte. Er lijkt, zo stelt hij, sprake te zijn van een “patroon [...] van modieus taalgebruik waarbij relatief alledaagse, volkomen heldere termen worden aangedikt en geabstraheerd om de communicatie zogenaamd op een hoger plan te tillen”. Maar, zo vervolgt hij, “als dat laatste het geval is, waarom praten wij dan niet van ‘informatieverstrekking’ als wij *informatie* bedoelen? Kortom: ik zou graag willen weten wat het ontstaan of het succes bepaalt van quasi-geleerde termen als *verwachtingspatroon* en *regelgeving*?” (Welschen 2003: 262). De suggestie is dus: het langere woord heeft een abstractere betekenis dan het kortere. Dat dat bij *regelneef* en *bewijsstuk* niet het geval is, zou dus kunnen verklaren dat er geen tendens bestaat ze in plaats van hun linkerlid te gebruiken. Maar daarnaast moet er, aldus Ad, aan andere, nog onbekende, voorwaarden worden voldaan.

Ondanks deze laatste relativering, zal ik Ads bewering over de rol van “abstrahering” bij woordverzwaring als uitgangspunt nemen voor mijn nadere verkenning van het verschijnsel.

3. Abstrahering?

Voor de homogeniteit beperk ik me verder tot gelede substantieven. In mijn lijstje komen ook enkele adjectieven voor (zelfs één voegwoord); in Ads gevallen niet één. Ik volg hier Ads voorbeeld, ook omdat het verschil in abstractheid zich bij de andere woordsoorten niet of veel minder duidelijk voordoet.

De vraag of er sprake is van een concrete of abstracte betekenis, is, ook bij substantieven, soms lastig te beantwoorden. Toch is er zoveel duidelijk, dat we de vraag of woordverzwaring *altijd* “abstrahering” met zich meebrengt negatief kunnen beantwoorden. Wie een *schaduw* een *slagschaduw* noemt, of een *debat* een *spoeddebat* (voorbeelden Elffers), abstraheert niet, maar beperkt. Een slagschaduw is een *type* schaduw een spoeddebat een *type* debat. Over de concreetheid of abstractheid van *schaduw* en *debat* kun je misschien twisten, maar de abstractiegraad van het langere woord is gelijk aan die van het kortere, omdat ze dezelfde klasse verschijnselen aanduiden.

In verreweg de meeste voorbeelden van woordverzwaring er echter geen sprake van beperking. Alleen al het feit dat in de meeste gevallen, bv. bij de voorbeelden *regelgeving* en *verwachtingspatroon*, het gemeenschappelijke element van het langere en het kortere woord niet het rechterlid van de samenstelling is, maar het linkerlid (*regel* resp. *verwachting*), laat zien dat daar de verhouding anders moet zijn. En wel onbepaalder: een gemeenschappelijk rechterlid betekent, conform de zgn. *rechterhoofdregel*, een gemeenschappelijke (en dus qua abstractheid gelijke) semantische categorie. Maar over de semantische verhouding bij een gemeenschappelijk linkerlid is weinig algemeen te zeggen op het punt van concreet en abstract. *Bier* en *bierglas* zijn beide concreet; *bier* en *bierproductie* concreet resp. abstract, *liefde* en *liefdesverdriet* beide abstract; *liefde* en *liefdesbaby* abstract resp. concreet.

Toch zit er wel enig systeem in de voorbeelden van woordverzwaring met gemeenschappelijk linkerlid. Een eerste gemeenschappelijk punt is al het feit dat de functie van het linkerlid juist in deze gevallen, anders dan bij *slagschaduw* en *spoeddebat*, niet in de eerste plaats nadere typering of beperking is.

Regelgeving is niet een bepaald soort *geving*, een *verwachtingspatroon* is niet in de eerste plaats een bepaald type *patroon*. Ook in de voorbeelden (uit mijn verzameling) *gedachtengang* (i.p.v. *gedachte(n)*) en *cameravoering* (i.p.v. *camera*) is niet in de eerste plaats sprake van een bepaald type *gang* of *voering*. Voor veel voorbeelden van Ad Welschen (Welschen 2003⁴) geldt hetzelfde: *filevorming*, *tariefstelling*, *rookontwikkeling*, *spanningsveld*.⁴

De semantische verhouding tussen het langere en het kortere woord is in deze gevallen lastig in algemene termen te omschrijven, maar ik waag een poging:

- (3) *Het langere woord duidt een verschijnsel of proces aan, waarin de referent van het kortere woord gewoonlijk participeert en dat sterk door deze referent bepaald wordt.*

Vertaald naar concrete voorbeelden: als er sprake is van *files*, is er gewoonlijk ook sprake van *filevorming*; idem voor *rookontwikkeling*, *regelgeving*, *gedachtengang* etc.

Verder (en daarmee samenhangend) wordt de inhoud van het langere woord sterk door het linkerlid bepaald: ‘geving’, ‘stelling’, ‘vorming’, etc. staan voor zeer weinig omliggende begrippen (vandaar ook dat er geen sprake kan zijn van *nadere* typering of beperking)⁵; alleen door de combinatie met het linkerlid ontstaat een duidelijk afgebakende inhoud.

Is deze verhouding tussen beide woorden te beschouwen in termen van meer en minder abstract? De vraag is in zoverre lastig te beantwoorden, dat vaak *beide* woorden een abstracte betekenis hebben. Toch lijkt het goed te verdedigen dat het langste woord de abstractste betekenis heeft, simpelweg doordat het verwijst naar een verschijnsel of proces waarbinnen de referent van het korte woord als participant optreedt. In gevallen als *filevorming* of *rookontwikkeling*, waarin het linkerlid een (relatief) concrete betekenis heeft, is dit het duidelijkst te observeren. Maar ook bv. *verwachtingspatroon* verwijst naar iets abstracts (een samenstel of constellatie) waarin *verwachtingen* de –relatief concreet geconcipieerde- constituerende elementen zijn, zoals dat ook bij bv. *tegelpatroon* of *kleurpatroon* het geval is.

Voorlopig samenvattend, onderscheiden we t.a.v. concreet-abstract de volgende gevallen van woordverzwaring bij substantieven:

- (i) Woordparen met een gemeenschappelijk linkerlid. Daarbij is geen sprake van verschil in abstractie. Het langere woord verwijst naar een deelklasse van de referenten van het kortere woord.
(ii) Woordparen met een gemeenschappelijk rechterlid. Het langere woord heeft dan een abstractere betekenis dan het kortere woord. De semantische verhouding kan gekarakteriseerd worden door (3) hierboven.

Eén type woordparen is nu nog niet besproken: het type waartoe *kreet-kretologie*, *techniek-technologie*, en ook *partij-partituur* behoren (alle voorbeelden Elffers). Het gaat hier om gevallen waarbij het rechterlid een uitgang is, geen woord; met het rechterlid correspondeert dan ook geen begrip. Heeft de semantische bijdrage van deze uitgangen iets met abstrahering te maken? Voor *partij-partituur* geldt dit niet. De toevoeging van –*ologie*, en ook de vervanging van –*iek* door –*ologie* werkt naar mijn

⁴ Over de morfologische en semantische samenstelling van deze woorden valt veel meer te zeggen. Onderling zijn er verschillen, alleen al doordat er soms sprake is van naamwoordelijke samenstellingen (bv. *verwachtingspatroon*), soms van werkwoordelijke (bv. *cameravoering*) (zie ook Welschen 2003⁴). Hier beperk ik me tot gemeenschappelijke kenmerken. Daarbij gebruik ik, strikt morfologisch soms onjuist, de term *linkerlid* voor het woorddeel dat samenvalt met het kortere woord van het woordverzwaringspaar.

⁵ In Welschen (2003⁴) worden vele andere, vergelijkbare, voorbeelden van rechterleden van woordverzwaringen opgesomd, o.a.: -*neming*, -*proces*, -*structuur*, -*situatie*.

gevoel wel degelijk abstraherend: het verschijnsel waarnaar het linkerlid verwijst wordt in een ruimer patroon geplaatst. Dat geldt zowel in de woordverzwaringen als in niet-woordverzwaringen als *psyche-psychologie, fysiek-fysiologie*.⁶

4 Woordverzwaring als taalveranderingsproces.

De vraag is nu, in hoeverre we, daar waar abstractie bij een rol speelt woordverzwaring, daarmee de sleutel in handen hebben tot de *verklaring* van het woordverzwaringenproces. Om met Ad te spreken: kunnen we met een beroep op het verschil in abstractie “het ontstaan en succes verklaren” van de tendens om het langere woord te gebruiken waar het kortere op zijn plaats zou zijn? Ad lijkt deze vraag bevestigend te beantwoorden: hij spreekt, zoals we zagen, van termen die worden “aangedikt en geabstraheerd, om de communicatie zogenaamd op een hoger plan te tillen”. Het lijkt de taalgebruiker om de abstractie te doen te zijn.

We hebben al gezien dat, als dit klopt, het niet het hele verhaal kan zijn. Niet bij alle woordverzwaringen sprake is van een verschil in abstractie. Bij de voorbeelden met gemeenschappelijk rechterlid ontbreekt het. Ook lenen niet alle woordparen met gemeenschappelijk linkerlid en abstractieverschil zich tot woordverzwaring. Ook als abstractie van belang is, is het dus in elk geval niet de enige verklarende factor. Ad zelf noemt *informatie-informatieverstrekking* als voorbeeld waarbij het proces niet optreedt⁷. Het is niet moeilijk andere gevallen te bedenken. Naast *tariefstelling, regelgeving en cameravoering* staan de evenzeer abstracte woorden *tariefherziening, regelhandhaving, camera-aanschaf*, die hun linkerlid nooit vervangen..

Toch is het abstractieverschil zo opvallend aanwezig in zoveel gevallen van woordverzwaring dat het de moeite loont, te kijken of het daarmee aansluit bij algemene taalveranderingstendenzen. Nu lijkt het misschien voorbarig of zelfs zwartgallig om een recent taalgebruiksverschijnsel, dat op dit moment nog vooral afkeurend of ridiculiserend besproken wordt, als een potentiële taalverandering te beschouwen. Aan de andere kant: veel taalveranderingen zijn begonnen als bekritiseerde nieuwigheden, en, belangrijker, we willen greep krijgen op mechanismen *achter* veranderingen in het taalgebruik. Die mechanismen zijn steeds dezelfde, ongeacht of een taalgebruiksverandering uiteindelijk in het taalsysteem geïncorporeerd wordt of, bv. door weerstand vanuit de taalgebruikersgemeenschap, marginaal blijft of verdwijnt. Verkenning van de mechanismen achter woordverzwaring staat dus los van de vraag of woordverzwaringen ooit zo succesvol zullen zijn dat ze tot het algemene Nederlands gaan behoren.

Bestaat er een algemeen abstraheringsmechanisme in taalverandering? Jazeker, maar daarbij gaat het om processen die het *spiegelbeeld* vormen van wat bij woordverzwaring gebeurt. Hoe zit dat?

Bij heel veel betekenisverandering speelt abstrahering een rol. Bekende processen zijn bv. *grammaticalisatie* en *metaforisering*. Een woord krijgt er een abstractere betekenis bij, die soms uiteindelijk de enig overblijvende betekenis wordt. Het Middelnederlandse zelfstandig naamwoord *lic* (‘vlees’) ontwikkelt zich bv. tot het achtervoegsel *-lijk* als in *vriendelijk* (grammaticalisatie); het woord *bitter* wordt gebruikt, niet in een (smaak-)zintuiglijke, maar in een emotionele betekenis als in *een bitter lijden* (metaforisering).

⁶ Bij andere paren met *-tuur* is er overigens wel abstractieverschil: *apparaat-apparatuur, titel-titulatuur, advocaat-advocatuur*. De eerste twee paren beschouw ik als kansrijke kandidaten voor woordverzwaring. De uitgang *-ologie* heeft in de woordverzwaringen *niet* de voor deze uitgang meest gangbare betekenis van ‘wetenschap van -’, maar van ‘algemeen (gedrags-)patroon’, zoals ook in bv. *de psychologie van de massa*. In het paar *fysiek-fysiologie* moet *fysiek* opgevat worden als zelfstandig naamwoord, betekend ‘lichamelijke gesteldheid’.

⁷ Op het internet trof ik overigens een gebruiksgeval van *informatieverstrekking* aan, dat naar mijn gevoel aan woordverzwaring lijdt: “Er is mogelijk sprake van onjuiste informatieverstrekking”

Van dit soort abstrahering is bij woordverzwaring geen sprake, integendeel. Ads uitspraak dat “termen worden geabstraheerd” suggereert een semantisch abstraheringsproces, maar het gaat in feite om een semantisch *concretiseringsproces*. Het gaat om het gebruik van een abstract woord *in plaats van* een (relatief) concreet woord. Bij bv. het geval *regelgeving* betekent dit dat dit woord gebruikt wordt in een betekenis die hoort bij het concretere en kortere woord *regel*. Als dit doorzet heeft *regelgeving* er een nieuwe, *concretere* betekenis bijgekregen. Als betekenisveranderingsproces komt woordverzwaring dus neer op *concretisering*.

Nu is betekenisverandering in de vorm van concretisering ook een bekend patroon, zij het dat de eerder genoemde abstraheringspatronen veel gangbaarder zijn. Het woord *ouverture* is bijvoorbeeld veranderd van de aanduiding van het begin van een opera (de opening) naar de aanduiding voor de daarbij gespeelde muziek; *nieuwigheid* duidt naast een eigenschap ook dingen met die eigenschap aan (vgl. ook *schoonheid*, *hoogheid*); een *boodschap* was oorspronkelijk een opdracht om iets over te brengen, nu duiden we er tevens de gekochte artikelen mee aan⁸.

Moeten we de –al of niet doorzettende- betekenisverandering van woorden als *regelgeving* hiermee op één lijn stellen? Ik denk het niet. Er lijkt bij de standaard-gevallen van concretisering sprake te zijn van een *functionele* betekenisuitbreiding: de benoemingsmogelijkheden van de taal worden uitgebreid. Bij woordverzwaring is daar geen sprake van: het korte woord was al beschikbaar. Er is geen functionele verklaring voor een verrijking van het betekenis-spectrum van het lange woord met de betekenis van het korte woord.

Het ziet ernaar uit dat we het bij woordverzwaring over een andere boeg moeten gooien. Het aangrijpingspunt moet niet in de *betekenis* maar in de *vorm* gezocht worden. Het gaat niet om betekenisverandering (hoewel die wel het *gevolg* ervan is); het gaat, in de meest letterlijke zin, om de woordverzwaring zelf⁹.

5. *Het kwantiteitsprincipe*

In Ads favoriete taalkundige benadering, de cognitieve semantiek, is ‘iconiciteit’ een centraal onderzoeksthema. Het gaat daarbij om verschijnselen waarbij de relatie tussen taalvormen en betekenissen niet volkomen arbitrair is; er is sprake van een *iconische* (afbeeldings-)relatie: vorm en betekenis tonen een zekere gelijkenis. Deze gelijkenis is, daar waar het zgn. *kwantiteitsprincipe* van kracht is, van het type: “hoe meer vorm, hoe meer betekenis”. De werking van dit principe is te zien in een zin als *Dat wordt zo-o-o-o’n lang verhaal*, in woordherhaling (*nounou, gauw-gauw zo-zo*), in beleefdheidsstrategieën (met twee woorden spreken) en in “gewichtige formuleringen” die altijd omvangrijker zijn dan neutrale (vgl. *gefeliciteerd!* en *mag ik u bij deze gelegenheid van harte feliciteren?*). Steeds blijkt de langere vorm te corresponderen met een betekenis die op enigerlei wijze “groter” is dan die van de kortere vorm; het kan daarbij gaan om de referent, maar ook om stilistische aspecten die met nadruk en belangrijkheid samenhangen¹⁰.

⁸ Zie voor de hier besproken betekenisveranderingprocessen Bréal (1964) en Dirven&Verspoor (1999).

⁹ Ik weet niet in hoeverre ook Ad Welschen de vorm-kant van het verschijnsel als aangrijpingspunt beschouwt (naast “abstrahering”). In Welschen (2003) spreekt hij van termen die worden “aangedikt en geabstraheerd”. Dit lijkt te slaan op semantische verandering, maar blijkens Welschen (2003) lijkt met “aandikken” de vormverzwaring bedoeld te zijn (m.i. in afwijking van wat dit transitieve werkwoord gewoonlijk betekent).

¹⁰ Zie Verspoor& Dirven (1999: 14-15)

Naar mijn idee gedragen, althans in het Nederlands, ook synoniemen-paren zich volgens dit principe: de langste woorden zijn steeds de meest formele en plechtstatige, vgl.: *rijwiel-fiets*; *dikwijls-vaak*; *desalniettemin-toch*; *mantel-jas*; *influenza-griep*; *ontlasting-poep*.

Bij synonymie kan de taalgebruiker in principe kiezen welke vorm hij toepast; voor de over te dragen betekenis maakt het niet uit. Die keus zal echter vanwege de werking van het kwantiteitsprincipe meestal niet willekeurig zijn: onbewust kennen en benutten we allemaal het stilistische effect van de keuze voor een kortere of langere formulering.

Wat bij woordverzwaring gebeurt is mijns inziens het volgende: er wordt, in overeenstemming met het kwantiteitsprincipe, en met Ads diagnose “om de communicatie op een hoger plan te tillen”, een langere formulering gekozen, maar *over de grenzen van de synonymie heen*. Bij woordverzwaring wordt van twee vormen de langste gekozen *zonder* dat er sprake is van de uitgangssituatie van twee synonieme termen.

Het spreekt vanzelf dat we dit als algemene strategie niet straffeloos kunnen doen. Wie kiest voor een langer woord *in plaats van* een korter woord dat een geheel andere betekenis heeft, draagt die andere betekenis over in plaats van de bedoelde; zo stagneert de communicatie.

Woordvervanging door een niet-synoniem woord, en dus ook woordverzwaring, kan alleen daar eventueel optreden waar de communicatieve schade lijkt mee te vallen: het betekenisverschil mag niet te groot zijn. Met dit *principe van het kleine verschil* kunnen we de meeste geobserveerde mogelijkheden en onmogelijkheden bij woordverzwaring verklaren.

6 Woordverzwaring: een kwestie van smalle marges

Als woordverzwaring inderdaad ontstaat op basis van voorkeur voor een langer (en daardoor indrukwekkender) woord conform het *principe van het kleine verschil*, om wat voor kleine verschillen gaat het dan precies? Ik behandel deze vraag achtereenvolgens voor de samenstellingen met gemeenschappelijk rechterlid, voor de samenstellingen met gemeenschappelijk linkerlid en voor de afleidingen met een uitgang als rechterlid.

6.1 .De “gemeenschappelijk rechterlid”-gevallen.

Woordverzwaringen uit het Elffers-corpus als *slagschaduw*, *spoeddebat*, *overlast*, *epicentrum* danken hun voorkomen m.i. aan het feit dat het veel taalgebruikers *niet erg duidelijk is*, welke beperking het linkerlid aan het categorie-aanduidende recht lid oplegt. Het gaat om onbegrepen technische termen of om graduele begrippen met onduidelijke begrenzingen. Vergelijk *spoeddebat* met *onderwijsdebat*, *epicentrum* met *zorgcentrum*, en het verschil springt in het oog. In gevallen waarin de bijdrage van het linkerlid overduidelijk is (*onderwijsdebat* en *zorgcentrum*) is woordverzwaring vanuit het rechterlid volstrekt onmogelijk.

Als de beperkende rol van het linkerlid de taalgebruiker voldoende *onduidelijk is*, zal hij geneigd zijn die rol te *veronachtzamen* en heeft zijn behoefte aan woordverzwaring vrij spel.

6.2. De “gemeenschappelijk linkerlid”-gevallen

Hier zijn de beperkingen zeer sterk. Een nieuw rechterlid maakt immers de semantische categorie een geheel andere. De eerder genoemde voorbeelden *regelneef* en *bewijsplaats* lichten hier slechts een tipje van de sluier op van wat er allemaal *niet* kan.

Woordverzwaring kan hier alleen optreden als, ondanks de semantische categorieverandering, de semantische bijdrage van het rechterlid gering is. Is dat het geval, dan kan die bijdrage, net als in de zojuist behandelde gevallen, *veronachtzaamd* worden, conform het *principe van het kleine verschil*.

Aan de voorwaarde van een betekenisarm rechterlid wordt voldaan in precies de gevallen die gedekt worden door principe (3), hier nogmaals herhaald:

- (3) *Het langere woord duidt een verschijnsel of proces aan, waarin de referent van het kortere woord gewoonlijk participeert en dat sterk door deze referent bepaald wordt*

Principe (3) staat garant voor een betekenisarm rechterlid, en daardoor voor een voldoende klein betekenisverschil met het korte woord om woordverzwaring mogelijk te maken. Gevallen als *regelgeving* en *verwachtingspatroon* kunnen zo verklaard worden. Gegeven de door (3) gekenmerkte betekenisrelatie is het lange woord in deze gevallen abstracter dan het korte. Grotere abstractie op zichzelf is onvoldoende voor woordverzwaring. Bij een betekenisrijk rechterlid gebeurt het niet (zie *tarieffherziening* etc.), wegens schending van het *principe van het kleine verschil*.

Een abstract *linkerlid* werkt in deze gevallen in extra faciliterend. Als het linkerlid, net als het langere woord naar een proces of verschijnsel verwijst, is de kans op woordverzwaring aanzienlijk groter dan als het een concrete betekenis heeft, omdat het betekenisverschil in het eerste geval veel kleiner is. Al eerder observeerden we dat bij woordverzwaringen het linkerlid vaak ook abstract is, en dat is niet toevallig. Naast *verwachtingspatroon* zal *tegelpatroon* bv. niet gauw voorkomen als verzwaring van *tegels*, terwijl principe (3) hier wel van –min of meer- kracht is¹¹.

6.3 “Partituur” en consorten

In woordverzwarringsgevallen van het type *partituur*, *kretologie*, *technologie* spelen dezelfde factoren een rol die we eerder zijn tegengekomen. Er wordt voldaan aan het *principe van het kleine verschil* doordat de semantische bijdrage van de uitgang gering of voor de taalgebruiker onduidelijk is, en daardoor veronachtzaamd kan worden. Ik herhaal hier de eerdere observaties dat koorpartijen en –partituren soms ononderscheidbaar zijn, en dat het in de –*ologie* gevallen *niet* gaat om –*ologie* in de duidelijke en bekende betekenis ‘wetenschap van’ (zie de noten (1) en (6)).

7. Contextuele beperkingen

Ik eindig met een verdere exploratie van het *gebruik* van woordverzwaring. Ik zal laten zien dat er, naast algemene condities op de *vorming* van woordverzwaringen, ook condities zijn op het *gebruik* van woordverzwaring. Het gaat daarbij overigens uitsluitend om de echte samenstellingen met gemeenschappelijk rechterlid, kortom de “*regelgeving*”-gevallen.

De bedoelde condities hebben te maken met een algemeen woordgebruiksverschijnsel dat ik *incidentele abstractie* noem. Ik leg het verschijnsel eerst uit, en keer daarna terug naar woordverzwaring.

7.1. Incidentele abstractie

Veel (relatief) concrete substantieven kunnen incidenteel en contextafhankelijk in een abstractere betekenis gebruikt worden. In sommige contexten *betekent* m.a.w. *rook* werkelijk ‘rookontwikkeling’; in andere contexten kan het dat onmogelijk betekenen. Taalkundigen hebben bij mijn weten tot dusverre alleen aandacht aan dit verschijnsel besteed als er een beroep op kon worden gedaan bij het verklaren van grammaticale onregelmatigheden. Vergelijk de volgende gevallen:

¹¹ Woordverzwaringen als *cameravoering* zijn dan ook alleen mogelijk in contexten waarin het linkerlid een incidentele abstractere betekenis zou hebben; zie par.7 hieronder.

(i) Soms gebruiken we een enkelvoudige persoonsvorm bij een meervoudig subject. Vgl. de volgende voorbeelden:

- (4) Suède laarzen staat sexy.
- (4') *Suède laarzen is afgeprijsd.

- (5) Drie auto's is wel erg overdreven.
- (5') *Drie auto's staat in de garage.

In (4) en (5) kan een enkelvoudige persoonsvorm gebruikt worden bij een meervoudig onderwerp. Dit kan alleen als de onderwerpsreferent geen betrekking heeft op concrete voorwerpen, maar op abstracte situaties waarin deze een rol spelen: we interpreteren *in de gegeven context* “suède laarzen” als ‘het dragen van suède laarzen’, en “drie auto's” als ‘het bezitten van drie auto's’. De congruentie speelt in op deze –enkelvoudige- interpretatie, niet op de grammaticale vorm. In (4') en (5') dwingt de context tot een concrete interpretatie en is een enkelvoudige persoonsvorm onmogelijk.¹²

(ii) Werkwoorden leggen restricties op aan hun subjecten en objecten. *Voetballen* eist een handelende persoon als referent van het subject. *Verbazen* eist een subject dat naar een situatie verwijst. Vandaar dat *Piet voetbalt* een goede zin is, en *Dat het regent voetbalt* niet. *Dat het regent verbaast me* is een goede zin, *Piet verbaast me* echter ook. Dit is verklaarbaar uit het feit dat *Piet* hier niet verwijst naar een concrete persoon. *Piet* staat hier voor een situatie (die de hoorder bekend moet zijn) waarin Piet een rol speelt, bv. “dat Piet je geen hand wilde geven”.

(iii) De gebruikelijke verhouding tussen de kern en de bepaling in een naamwoordelijke constituent is: (relatief) concrete kern, abstracte bepaling. Dit ingesloten patroon leidt, samen met de mogelijkheid tot gebruik van concrete substantieven in een abstracte betekenis soms tot een “omkering” van de kern-bepaling-relatie. We zien dit bijvoorbeeld in de zin *Ik werd verkouden door het open raam*, in plaats van het feitelijk “correctere” *...door het open zijn van het raam*. Ook sommige uitdrukkingen als *na gedane arbeid* en het Latijnse *post Christum natum* (‘na de geboorte van Christus’, lett. ‘na de geboren Christus’) laten dit mechanisme zien¹³.

We zien in (i)-(iii) verschillende manifestaties van een algemene taalgebruikstendens: concrete substantieven kunnen, afhankelijk van de context, verwijzen naar abstracte situaties.

7.2 Incidentele abstractie en woordverzwaring

Als we een (relatief) concreet woord incidenteel kunnen laten verwijzen naar een abstracte situatie waarin de referent optreedt, betekent dit dat er contexten zijn waarin woordverzwaringen als bv. *rook* en *rookontwikkeling* probleemloos inwisselbaar zijn. Conform principe (3) “doet” het rechterlid immers niet meer dan het linkerlid naar het situatieniveau verplaatsen. De volgende voorbeelden laten zien dat deze inwisselbaarheid inderdaad bestaat.

- (6a) Door de rook konden we niets meer zien
- (6b) Door de rookontwikkeling konden we niets meer zien.

¹² Zie voor deze verschijnselen Schermer-Vermeer (1992)

¹³ Zie Sandmann (1954: 231-233)

Deze inwisselbaarheid ontbreekt geheel in contexten waarin *rook* alleen verwijst naar de concrete substantie:

(6c) De rook was donkergrijs

(6d) *De rookontwikkeling was donkergrijs.

Vergelijk ook de volgende gevallen:

(7a) We moeten dit aanpakken via goede regels.

(7b) We moeten dit aanpakken via goede regelgeving.

(7c) De nieuwe regels dreunden door zijn hoofd.

(7d) *De nieuwe regelgeving dreunde door zijn hoofd.

Bovenstaande zinsparen zijn geen van alle voorbeelden van woordverzwaring zoals hier behandeld: in de (a-b)-gevallen wordt geen synonimie-grens overschreden (door de incidentele geabstraheerde betekenis van het korte woord) en de (c-d)-wisseling komt niet voor.

Deze voorbeelden plaatsen het verschijnsel ‘woordverzwaring’ voor dit type gevallen in een nieuw perspectief. De taalgebruiker kent en gebruikt de mogelijkheid, conform een algemene tendens in woordgebruik, het korte en concrete woord, incidenteel en contextafhankelijk, het (abstracte) semantische gebied van het lange woord te laten binnendringen, waardoor inwisselbaarheid ontstaat. Die inwisselbaarheid ontbreekt in contexten die de meest concrete eigenschappen van de referent van het korte woord evoceren. De onmogelijkheid van (6d) en (7d) past in dit patroon. Tegelijk bevatten (6d) en (7d) woorden die qua lexicaal structuur potentiële woordverzwarringsgevallen zijn. De onmogelijkheid van zinnen als (6d) en (7d) toont aan dat woordverzwaring, *zelfs als aan alle eerder besproken lexicaal condities* voldaan is, niet in alle contexten mogelijk is. De zinnen (6b) en (7b) tonen juist aan dat de vervanging die kenmerkend is voor woordverzwaring in sommige contexten probleemloos is.

Vergelijk deze gevallen nu met gevallen van echte woordverzwaring (corpus Welschen);

6e) De inwoners van Los Angeles hebben veel last van de rookontwikkeling.

7e) Er is nieuwe regelgeving onderweg. (= (2))

Welke factoren spelen hier een rol? Waarin verschillen deze zinnen van, enerzijds de (b)-zinnen, anderzijds de (d)zinnen? Het *principe van het kleine verschil* lijkt ook hier de belangrijkste factor te zijn; het werkt dus zowel op lexicaal als op contextueel niveau, en wel cumulatief. Woorden die lexicaal voor woordverzwaring in aanmerking komen, vervangen hun korte pendant *alleen* in contexten waarin de korte pendant semantisch al *enigszins* op het terrein komt van het lange woord. Het toch al kleine verschil wordt daardoor nog verder verkleind.

Is er sprake van een *sterke* terreinverovering, dan is vervanging volkomen acceptabel, is er *geen enkele* terreinverovering, dan is vervanging totaal onmogelijk. Bij woordverzwaring gaat het steeds om iets tussen deze beide uitersten in. De acceptatiegraad correleert hier op voorspelbare manier met contextuele eigenschappen. Het gaat om spontane gebruikgevallen, die voor vele goed oplettende

taalgebruikers wel begrijpelijk, maar niet aanvaardbaar zijn. Die zijn te verwachten in contexten die tussen de volkomen acceptabele (a-b)-gevallen en onacceptabele (c-d)-gevallen in zitten. Voor de (e)-gevallen geldt dit inderdaad: *rookontwikkeling* en *regelgeving* worden in de bewuste contexten wel gebruikt in een (te) concrete betekenis, maar, anders dan in de (d)-gevallen, zonder dat de allerconcreetste, op zintuiglijke waarneming betrekking hebbende, betekenisaspecten van het linkerlid geëvoceerd worden. Ook op gebruiksniveau geldt dus: de synonymiegrens wordt overschreden, maar de communicatieve schade moet gering blijven.

De ‘regelgeving’ achter *regelgeving* en consorten, blijkt, zo kunnen we concluderen, een kwestie van een subtiele balans tussen een (iconisch gemotiveerde) regeloverschrijdingstendens van de spreker en lexicale en contextuele restricties die zorgen dat hij het niet te bont maakt.

8. Tenslotte

Dankzij Ad is mijn onschuldige (maar ook wat vileine) hobby uitgegroeid tot een heuse taalkundige fascinatie voor een verschijnsel dat nauw verweven blijkt met algemene processen in taal en taalgebruik. Het laatste woord is hier zeker nog niet over gezegd, misschien dat Ad..... Maar zoals al eerder opgemerkt, het gaat niet aan om over zijn toekomstige tijdsbesteding *verwachtingspatronen* te koesteren.

Tot slot kan ik meedelen dat het echtpaar Elffers, dankzij de hernieuwde bemoeienis met het partituursyndroom, weer een nieuwe schrijfpagina heeft gevuld.

Bibliografie

- Bréal, M. 1964. *Semantics: studies in the science of meaning*. With a new introduction by J. Whatmough (vert. van *Essai de sémantique* (1897) door H. Cust). New York.
- Dirven, R. & M. Verspoor (reds.) 1999. *Cognitieve inleiding tot taal en taalwetenschap*. Leuven etc.
- Sandmann, M. 1954. *Subject and predicate*. Indianapolis etc.
- Schermer-Vermeer, E.C. 1992. ‘Congruentievervalsingen, wat zijn dat eigenlijk? Over (in)congruentie van persoonsvorm en onderwerp’. In: E.C. Schermer-Vermeer e.a. (reds.) *De kunst van de grammatica. Artikelen aangeboden aan Frida Balk-Smit Duyzentkunst bij haar afscheid als hoogleraar Nederlandse Taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam*. Amsterdam, 183-196.
- Welschen, A. 2003. ‘Verwachtingspatroon en regelgeving’. *Onze Taal* 72: 262.
- Welschen, A., 2003. ‘Voldoen we wel aan de ‘regelgeving’? Is ons ‘verwachtingspatroon’ niet te hoog? Morfologie als spiegel van de samenleving. Handout lezing LSG Nederlandse Taalkunde UvA.